

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 3-son)

FILOLOGIYA
PHILOLOGY

SINXRON TARJIMADA VOKALIZM O‘RNI

Xolmurodova Madina Alisher qizi

Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Toshkent, Uzbekiston

Email: khalmurodovamadina599@gmail.com

Annotasiya: Ushbu ilmiy maqolada vokalizmning, xususan, unli tovush tizimlari, urg‘u naqshlari, intonatsiya va ritmning o‘zbek va ingliz tillari o‘rtasidagi sinxron tarjima jarayonidagi o‘rni o‘rganiladi. Vokalizm tarjima sifati, aniqligi va tabiiyligiga ta’sir etuvchi asosiy, biroq ko‘pincha kam baholangan omillardan biri sifatida aniqlangan. Tadqiqot davomida fonetik tahlil, professional tarjimonlarning real vaqtdagi kuzatuv, tarjimonlar bilan intervyular va tinglovchilar orasida so‘rovnomalar o‘tkazildi. Natijalar sinxron tarjima jarayonida vokalizm xususiyatlarini boshqarishda yuzaga keladigan muammolar va tendensiyalarni ochib berdi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, o‘zbek va ingliz tillaridagi unli tovushlar inventarlari, urg‘u tizimlari, unli tovushlarning qisqarishi va intonatsiya konturlari farqlari tarjimonlardan maxsus fonetik moslashuv strategiyalarini talab qiladi. Bundan tashqari, ushbu maqolada tarjimonlarni tayyorlash dasturlarida fonetik xabardorlik va ishlash samaradorligini oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ham ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: *sinxron tarjima, vokalizm, akustik tahlil, intonatsiya, fonetik tahlil, unli tovushlar, reduksiya.*

THE ROLE OF VOCALISM IN SIMULTANEOUS TRANSLATION

Annotation: This research paper investigates the role of vocalism, specifically vowel systems, stress patterns, intonation, and rhythm, in the context of simultaneous translation between Uzbek and English languages. Vocalism has been identified as a pivotal yet often underestimated component affecting translation quality, clarity, and naturalness. The study reveals significant challenges and patterns in managing vocalic features during simultaneous translation by employing phonetic analysis, real-time observation of professional interpreters, interpreter interviews, and audience surveys. The findings indicate that differences in vowel inventories, stress systems, vowel reduction phenomena, and intonation contours in Uzbek and English require deliberate phonetic adaptation strategies by interpreters. Moreover, the study proposes practical recommendations for interpreter training programs to enhance phonemic awareness and performance.

Keywords: *simultaneous translation, vocalism, acoustic analysis, intonation, phonetic analysis, vowels, reduction.*

РОЛЬ ВОКАЛИЗМА В СИНХРОННОМ ПЕРЕВОДЕ

Аннотация: В данной исследовательской работе изучается роль вокализма, в частности, систем гласных, ударных моделей, интонации и ритма, в контексте синхронного перевода между узбекским и английским языками. Вокализм был определен как ключевой, но часто недооцененный компонент, влияющий на качество перевода, ясность и естественность. Исследование выявляет значительные проблемы и закономерности в управлении вокальными особенностями во время синхронного перевода с использованием фонетического анализа, наблюдения за профессиональными переводчиками в реальном времени, интервью с переводчиками и опросов аудитории. Результаты показывают, что различия в инвентарях гласных, системах ударения, явлениях редукции гласных и контурах интонации в узбекском и английском языках требуют от переводчиков преднамеренных стратегий фонетической адаптации. Более того, исследование предлагает практические рекомендации для программ обучения переводчиков с целью повышения фонетической осведомленности и производительности.

Ключевые слова: *синхронный перевод, вокализм, акустический анализ, интонация, фонетический анализ, гласные, редукция.*

Kirish. Sinxron tarjima - bu tarjimonlardan ikki tilda nutqni deyarli bir vaqtning o‘zida kodlash, tahlil qilish va qayta yetkazishni talab qiladigan murakkab lingvistik va kognitiv jarayondir. Ushbu jarayonga jalb etilgan ko‘plab lingvistik unsurlar orasida vokalizm - unli tovushlar tizimi, urg‘u, intonatsiya va ritmning tashkil etilishi - muhim rol o‘ynaydi. Aksariyat hollarda tarjimonlarni tayyorlash va ilmiy tadqiqotlarda so‘z boyligi, grammatika va semantik ekvivalentlikka katta e‘tibor qaratiladi, biroq vokalizm kabi nozik fonetik jihatlar ko‘pincha e‘tibordan chetda qoladi.

O‘zbek va ingliz tillari misolida vokalizm tizimlaridagi farqlar ayniqsa yaqqol ko‘zga tashlanadi. Turk tillari oilasiga mansub bo‘lgan o‘zbek tili nisbatan oddiy unli tovush tizimi, unli tovushlar uyg‘unligi va barqaror urg‘u naqshlari bilan ajralib turadi. Ingliz tili esa hind-yevropa tillar oilasiga kirib, murakkab unli tovushlar inventari, o‘zgaruvchan urg‘u qoidalari, unli tovushlarning qisqarishi va intonatsiyaning xilma-xilligi bilan tavsiflanadi. Ushbu fonologik tafovutlar tarjimonlar uchun maxsus muammolar tug‘dirib, talaffuz, ravonlik va tinglovchilarning tushunish darajasiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ushbu tadqiqot mavjud ilmiy adabiyotlarda mavjud bo‘lgan bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan bo‘lib, vokalizmning o‘zbek va ingliz tillari orasidagi sinxron tarjimaga qanday ta’sir ko‘rsatishini batafsil tahlil etadi. Tadqiqotda fonetik farqlar o‘rganilib, tarjimonlarning ushbu farqlarni boshqarish strategiyalari tahlil qilinadi va ushbu strategiyalarning tarjima sifati va samaradorligiga ta’siri

baholanadi. Maqolaning asosiy maqsadi - tarjimonlarni tayyorlash jarayonida fonetik xabardorlikni oshirish orqali tarjima sifatini yaxshilash bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Materiallar va usullar. Biz metodlarni 3 bo‘lib olsak maqsadga muvofiq bo‘lar edi: ishtirokchilar, tadqiqot vositalari va tahliliy asos.

Ishtirokchilar

Ushbu tadqiqot ikki asosiy ishtirokchi guruhini qamrab oldi:

1. **Professional Sinxron Tarjimonlar:** O‘zbek va ingliz tillarini mukammal biladigan o‘n besh nafar professional tarjimon tanlab olindi. Ularning tarjimonlik tajribasi 3 yildan 20 yilgacha bo‘lib, barchasi hukumat yig‘ilishlari, xalqaro konferensiyalar va ilmiy anjumanlar kabi yuqori bosim ostidagi muhitlarda tarjima qilish tajribasiga ega edi.

2. **Tinglovchilar:** Umumiy hisobda 100 nafar tinglovchi tarjima sessiyalaridan so‘ng o‘tkazilgan tushunarliklik so‘rovnomalarida ishtirok etdi. Tinglovchilarning yarmi o‘zbek tilining, yarmi esa ingliz tilining ona tilida so‘zlashuvchilaridan iborat bo‘lib, tarjimaning aniqligi va tabiiyligini har ikkala til nuqtayi nazaridan baholash imkonini berdi.

Tadqiqot vositalari

Tadqiqotda bir nechta usullar va vositalardan foydalanildi:

- **Fonetik tahlil:** O‘zbek va ingliz tillarining unli tovush tizimlari, urg‘u namunalari, intonatsiya xususiyatlari va ritmik tuzilmalari chuqur solishtirma tahlil qilindi. Vokal cho‘zilish muddati, tovush balandligi (pitch), formant chastotalari va urg‘u joylashuvi kabi parametrlarni o‘lchash uchun standart fonologik modellar va PRAAT akustik tahlil dasturidan foydalanildi.

- **Sinxron tarjima sessiyalarini kuzatish:** Siyosiy nutqlar, biznes muzokaralari va ilmiy taqdimotlarni o‘z ichiga olgan 12 ta jonli tarjima tadbiri yozib olingan va matnga ko‘chirildi. Ushbu sessiyalar tarjimonlarning vokalizmga oid muammolarni real vaqt rejimida qanday hal qilganligini tahlil qilish imkonini berdi.

- **Yarim tuzilgan intervyular:** Barcha o‘n besh nafar tarjimon bilan suhbat o‘tkazilib, ulardan unli tovush farqlari haqidagi xabardorligi, duch kelgan qiyinchiliklari va ularni yengib o‘tish uchun qo‘llagan usullari haqida sifatli ma’lumotlar yig‘ildi.

- **Tinglovchi so‘rovnomalari:** Tinglovchilar yozib olingan tarjima sessiyalarini tinglagach, tarjimaning aniqligi, talaffuzi, intonatsiyasi, ritmi va umumiy tushunarlikligi bo‘yicha 5 ballik Likert shkalasi asosida baho berishdi.

Tahliliy asos

- **Miqdoriy tahlil:** So‘rovnoma ma’lumotlari tasviriy statistika va korrelyatsion tahlil yordamida tahlil qilinib, vokal xususiyatlar bilan tinglovchilar tushunish darajasi o‘rtasidagi bog‘liqlik aniqlanishi maqsad qilindi.

- **Sifatli tahlil:** Intervyu matnlari kodlanib, tarjimonlar orasida uchraydigan umumiy strategiyalar va qarashlar tematik tahlil orqali aniqlandi.

- **Akustik tahlil:** PRAAT dasturi yordamida manba va nishon tillaridagi unli tovush sifati, urg‘u joylashuvi, ohang (pitch) konturlari va ritm namunalari o‘lchandi va solishtirildi.

Natijalar.**1. O‘zbek va Ingliz tillaridagi fonetik farqlar*****Unli tovushlar tizimi***

O‘zbek tilida oltita asosiy unli tovush mavjud: /a, e, i, o, u, ö/. Bu unli tovushlar barqaror bo‘lib, ularning kamayishi (reduksiyasi) kam uchraydi. Shuningdek, o‘zbek tilida fonologik unli uyg‘unlik mavjud bo‘lib, so‘z ichida old va orqa unlilar uyg‘un tarzda ishlatiladi. Aksincha, ingliz tili ancha murakkab unli tizimga ega bo‘lib, o‘n ikki monoftong va sakkiz diftongdan iborat. Ingliz tilida, ayniqsa urg‘usiz bo‘g‘inlarda (masalan, schwa /ə/) unli tovushlar tez-tez reduksiyaga uchraydi.

Urg‘u namunalari

O‘zbek tilida urg‘u, odatda, so‘zning oxirgi bo‘g‘iniga tushadi va bu holat deyarli doimiy. Ingliz tilida esa urg‘u joylashuvi o‘zgaruvchan va leksik xarakterga ega bo‘lib, qat’iy qoida mavjud emas. Shu sababli, ingliz tilidagi to‘g‘ri urg‘u joylashuvini aniqlash nodavlat (non-native) so‘zlovchilar uchun qiyinchilik tug‘diradi.

Unli tovushlar reduksiyasi va intonatsiya

Ingliz tilida urg‘usiz unli tovushlar ko‘pincha schwa tovushiga o‘zgaradi va ohang (intonatsiya) ko‘tarilish-tushish orqali ma’no, hissiyot yoki urg‘uni ifodalaydi. O‘zbek tilidagi intonatsiya esa nisbatan tekis va bir maromda bo‘lib, ingliz tilidagi dinamik ohanglar bilan jiddiy farq qiladi.

2. Tarjimonlar strategiyalari va kuzatishlar.

Jonli tarjima sessiyalari va intervyular tahlili natijasida tarjimonlar tomonidan qo‘llanilgan bir nechta muhim strategiyalar aniqlandi:

- **Artikulyatsiyani moslashtirish:** Tarjimonlar, ayniqsa o‘zbek tilidan ingliz tiliga o‘tayotgan paytda, tovushlarni aniq talaffuz qilishga ongli ravishda e’tibor qaratishdi. Diftonglarni to‘g‘ri aytish, unli reduksiyasini hisobga olish va urg‘u o‘zgarishlarini hisoblash muhim jihatlar sifatida ko‘zga tashlandi.

- **Nutq tezligini moslashtirish:** Ingliz tiliga tarjima qilayotganda, tarjimonlar odatda nutq tezligini sekinlashtirdilar, bu esa murakkab unli va urg‘u tuzilmalariga moslashishga yordam berdi. O‘zbek tiliga tarjimada esa nutq maromi ko‘proq erkin bo‘ldi.

- **Intonatsiyani taqlid qilish:** Tarjimonlar ingliz tilidagi tabiiy intonatsion naqshlarni taqlid qilishga harakat qilishdi, bu esa monotonlikdan qochish va ingliz tilida so‘zlashuvchi auditoriyaga tabiiy ohangda murojaat qilish imkonini berdi.

- **Vokal mashqlar:** Bir nechta tarjimonlar tarjima sessiyalaridan oldin unli tovush aniqligi va intonatsiyani boshqarishga qaratilgan vokal mashqlarni bajarganliklarini aytishdi.

- **Transfer xatolari:** Yuqori tajribaga ega bo‘lishiga qaramay, ba’zi tarjimonlar salbiy transfer xatolariga yo‘l qo‘yishdi. Masalan, ingliz unli tovushlarini o‘zbekcha artikulyatsiya bilan ortiqcha aniq talaffuz qilish yoki o‘zbek tiliga tarjimada urg‘uni noto‘g‘ri joylashtirish holatlari kuzatildi.

3. Tinglovchi so‘rovnomasi natijalari

So‘rovnoma natijalari vokalizmning tushunishga ta’siri muhimligini ko‘rsatdi:

- **Aniqlik bo‘yicha baholar:** Tarjimonlar unli reduksiyasi va urg‘uni to‘g‘ri qo‘llay olgan hollarda tinglovchilar tarjimalarni yuqori aniqlikda deb baholadilar (o‘rtacha ball: 4.7/5).

- **Intonatsiya ta’siri:** Ingliz tilida so‘zlashuvchi tinglovchilar ayniqsa to‘g‘ri intonatsion naqshlarga katta ahamiyat berishdi. Tarjimonlar tekis ohangda gapirgan hollarda baholar sezilarli darajada past bo‘ldi (o‘rtacha ball: 3.9/5).

- **Unlilarni noto‘g‘ri talaffuz qilish:** O‘zbek tinglovchilari ba’zida diftonglar yoki reduksiyaga uchragan unlilar noto‘g‘ri aytilganini qayd etishdi, bu esa umumiy baholarning pasayishiga olib keldi (o‘rtacha ball: 4.1/5).

4. Akustik tahlil natijalari

Akustik o‘lchovlar shuni ko‘rsatdiki, tovush balandligi konturi (pitch), unli davomiyligi va urg‘u naqshlarini ona til so‘zlovchilariga mos ravishda moslashtira olgan tarjimonlar yuqori tushunarlik baholarini oldi. Unli davomiyligi va pitch o‘zgarishlaridagi nomuvofiqliklar esa pastroq baholar bilan bog‘liq bo‘ldi.

Muhokama. Ushbu tadqiqot natijalari vokalizm (unli tovushlar tizimi) o‘zbek va ingliz tillari orasidagi sinxron tarjimaning muvaffaqiyatida hal qiluvchi omil ekanligini qat’iy isbotladi. Unli tovush tizimlari, urg‘u joylashuvi va intonatsiyadagi aniq farqlar tarjimonlardan ongli fonetik moslashuv strategiyalarini qo‘llashni talab qiladi.

1. Fonetik muammolar va kognitiv yuklama

Vokalizmni boshqarish allaqachon kognitiv jihatdan murakkab bo‘lgan tarjima jarayoniga yana bir qo‘shimcha qatlam qo‘shadi. Tarjimonlar cheklangan vaqt doirasida mazmunni tushunish, eslab qolish, semantik aniqlikni ta’minlash va fonetik moslashuv o‘rtasida muvozanatni saqlashga majbur bo‘ladilar. Ayniqsa, unli tovush sifati, urg‘u joylashuvi va intonatsiyani kuzatish zarurati kognitiv yuklamani sezilarli darajada oshiradi.

2. Salbiy transfer va xatolik namunalari

Tadqiqot davomida kuzatilgan muhim muammolardan biri salbiy transfer bo‘lib, bunda tarjimonlar bir tilning vokal naqshlarini ongli ravishda emas, balki avtomatik tarzda boshqa tilga o‘tkazganlar. Bu esa noto‘g‘ri talaffuz yoki sun’iy eshitiladigan nutqqa olib kelgan. Eng ko‘p uchraydigan xatolar quyidagilar edi:

- Ingliz tilidagi unli tovushlarni ortiqcha aniq talaffuz qilish va reduksiyani hisobga olmaslik.

- Ingliz so‘zlaridagi urg‘uni o‘zbekcha andozalarga asoslangan holda noto‘g‘ri joylashtirish.

- O‘zbek nutqida ingliz tiliga xos intonatsiyadan foydalanish, bu esa nutqni sun’iy qilib ko‘rsatgan.

Ushbu xatoliklar fonetik tayyorgarlikka alohida e’tibor qaratish zarurligini ko‘rsatadi.

3. Tarjimonlarni tayyorlash bo‘yicha tavsiyalar

Tadqiqot natijalari asosida tarjimonlarni tayyorlash dasturlari uchun quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

1. **Maxsus fonetika modullari:** O‘quv dasturlarida unli tovush tizimlari, urg‘u naqshlari, unli reduksiyasi va intonatsiyadagi farqlarga bag‘ishlangan batafsil fonetika va fonologiya modullari bo‘lishi lozim.

2. **Talaffuz mashqlari:** Ayniqsa murakkab unli tovushlar va urg‘u joylashuviga qaratilgan muntazam talaffuz va artikulyatsiya mashqlari tarjima amaliyotiga kiritilishi kerak.

3. **Akustik tahlil vositalari:** PRAAT kabi dasturlar orqali real vaqt rejimida unli davomiyligi, tovush balandligi (pitch) va formant chastotalari bo‘yicha fikr bildirilishi tarjimonlarga fonetik chiqishni takomillashtirishda yordam beradi.

4. **Yuqori bosimli sharoitlarni simulyatsiya qilish:** Tarjimonlarni tayyorlashda real vaqtli va yuqori bosimli muhitlar yaratilib, o‘quvchilar fonetik moslashuvni kognitiv yuklama ostida mashq qilishlari ta‘minlanishi kerak.

5. **Vokal mashqlar texnikasi:** Tarjimonlarga sessiyalardan oldin moslashuvchanlik, aniqlik va intonatsiya nazoratini rivojlantirishga qaratilgan vokal mashqlarni bajararish tavsiya qilinadi.

6. **Tillalar o‘zaro ta‘sirni anglash:** Salbiy transfer naqshlariga alohida e‘tibor qaratish tarjimonlarning bu xatolardan xabardor bo‘lishiga va ularni oldini olishiga yordam beradi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot vokalizmning o‘zbek va ingliz tillari orasidagi sinxron tarjimaning samaradorligidagi hal qiluvchi rolini yoritib beradi. Unli tovush tizimlari, urg‘u joylashuvi, unli reduksiyasi va intonatsiya naqshlaridagi farqlar tarjimonlar uchun jiddiy qiyinchiliklar tug‘diradi. Biroq, bu fonetik xususiyatlarni ongli ravishda boshqara olgan tarjimonlar artikulyatsiyani strategik sozlash, nutq maromini moslashtirish va intonatsiyani nazorat qilish orqali tarjima aniqligi va tinglovchi tushunishi bo‘yicha yuqori natijalarga erishadilar.

Tadqiqot natijalari tarjimonlarni tayyorlash dasturlarida fonetik xabardorlikni ustuvor yo‘nalish sifatida belgilash va maxsus fonetik tayyorgarlikni joriy etish zarurligini ta‘kidlaydi. Kelajakdagi tadqiqotlar vokalizmning boshqa turkiy va hind-yevropa tillari juftliklaridagi rolini tahlil qilish, uning ketma-ket tarjimaga ta‘sirini o‘rganish yoki tarjimonlarga vokal moslashuvda yordam beruvchi maxsus dasturiy vositalarni ishlab chiqish orqali bu natijalarni kengaytirishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press.
2. Pöchhacker, F. (2016). *Introducing Interpreting Studies*. Routledge.
3. Roach, P. (2009). *English Phonetics and Phonology*. Cambridge University Press.
4. Boersma, P., & Weenink, D. (2021). *PRAAT: Doing Phonetics by Computer*.
5. Karimov, A. (2020). "Vowel Harmony and Its Influence on Uzbek Phonetics." *Uzbek Linguistic Journal*, 14(2), 112-125.

6. Gile, D. (2009). Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. John Benjamins.
7. Ladefoged, P., & Johnson, K. (2014). A Course in Phonetics. Cengage Learning.
8. Baker, M. (2018). In Other Words: A Coursebook on Translation. Routledge.
9. Yuldashev, B. (2021). "Phonetic Features in Uzbek-English Translation Practice." Journal of Translation Studies, 8(1), 45-63.